

Otoriter Siyasal Sistemlerde Propaganda ve Eleştiri Aracı Olarak Sanat¹

Art as a Tool for Propaganda and Criticism in Authoritarian Political Systems

Kamil ŞAHİN* Merve ATABAY**

Makale Geliş Tarihi / Received :29.04.2021

Makale Kabul Tarihi / Accepted :29.05.2021

ÖZET

Toplum halinde yaşamak insanların temel özelliğidir. Toplum halinde yaşamının temel özelliği ise düzendir. Düzen ise farklı otorite biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Topluluklar tarih boyunca düzeni sağlamak amacıyla lider ya da yönetici gruba ihtiyaç duymuştur. Lider ya da yönetici zümre farklı biçimlerde onlara tanınan gücü kullanma meşruiyetine sahip olmuşlardır. Güç, teorisyenlerinden bazıları gücü “iki ucu keskin bıçak gibidir” biçiminde nitelendirmektedir. Bu nitelendirme güç kullanımının boyutlarını ortaya koyma açısından önemlidir. Bu açıdan gücü elinde bulunduranlar, elinde bulundukları gücü kullanarak otoriter bir yönetim sergileyebilirler. Pek çok iktidar biçiminin doğasında bulunan bu otoriterleşme durumu, güce maruz kalan halk tarafından çeşitli biçimlerde tepkilere, eleştirilere uğrayacaktır. Otorite kavramı meşruluk gerektirir. Meşruiyet otoritenin haklılığını ve kaynağını gösterecektir. Meşruiyetin kabul edilmediği noktada diktatörlüğe gidilir. Otoriter yönetimlerde, bu yönetim tarzından memnun olmayanların tepkileri çeşitli biçimlerde ve zorlama yolu ile engellenmeye çalışılır. Fakat bireyler ve onların oluşturduğu gruplar farklı biçimlerde eleştiri ve karşı çıkış yolları arama eğilimindedir. Bu açıdan bu karşı çıkış yollarından en ılımlısı ve belki de en etkili sanatır. Sanat hemen her dönemde halkın ruh halinin etkin bir biçimde yansıtılmasında önemli ve etkin bir araç olmuştur. Bu çalışma sanatsal alanların siyasal yapıların otoriterleştiği dönemlerde nasıl etkin bir biçimde kullanılabileceğini göstermek amacıyla taşımaktadır.

Anahtar Kavramlar: Otorite, Sanat, Propaganda, Eleştiri, Toplumsal Hareketler

ABSTRACT

Living in a community is basic characteristic of people. The main feature of living in a community is system. The order reveals different forms of authority. Communities have needed a leader or executive group to maintain system throughout history. The leader or ruling group has had the legitimacy to use the power afforded to them in different ways. Some of the theorists of power describe power as "like a double-edged knife". This characterization is important in revealing the dimensions of the use of power. In this respect, those who have power can demonstrate an authoritarian rule by using the power they have. This state of authoritarianism, which is inherent in many forms of power, will be subject to reactions and criticism in various ways by the people who are exposed to power. The concept of authority requires legitimacy. Legitimacy will show the authority's legitimacy and origin. At the point where legitimacy is not accepted, dictatorship is reached. In authoritarian governments, the reactions of those who are not satisfied with this management style are tried to be prevented in various ways and through coercion. However, individuals and their groups tend to seek different ways of criticism and opposition. In this respect, the most moderate and perhaps the most effective of these ways of opposing is art. Art has been an important and effective tool in effectively reflecting the mood of the people in almost every period. This study aims to show how artistic fields can be used effectively in periods when political structures become authoritarian

Keywords: Authority, Art, Propaganda, Criticism, Social Movements.

¹ Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı bünyesinde hazırlanmakta olan “Otoriter Siyasal Sistemlerde Propaganda ve Siyasal Eleştiri Aracı Olarak Sanat” isimli tezden üretilmiştir.

* Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, sahinkml@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0002-8208-3916

** Yüksek Lisans Öğr., Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, merveatabay94@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-7744-4644

GİRİŞ

Sanat ve siyaset ilişkisi her dönemde söz konusudur. Fakat kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle bu ilişkinin günümüzde daha yoğun ve daha fazla tartışmaların temel konusu olduğunu ifade edebiliriz. Bu iki kavram olumlu ya da olumsuz her eleştiride bir arada kullanıldığından birbiri ile olan ilişki su götürmez bir gerçek durumundadır. Nitekim sanat İlkçağ kabilelerinden tutunda Rönesans dönemi işçilerinin düzene baş kaldırmasına kadar bir iletişim aracı, bir ifade biçimi olmuştur. Marksçı estetik, sanatı dünyayı temsil etmenin bir yolu, bir bilme aracı, bir toplumsal bağ, bir sınıf silahı, insancıl bir zenginleşme, bir bilince varış, bir toplum aynası saymaktadır (Plehanov, 1974: 19). İnsanın kendisini nesnede yansıtması içgüdüsel olarak ilk insandan beri varolagelmiş ve bu akış içine sanat kavramı oturtulmuştur. Sanat kendisini tamamlamak için insan ile birlikte değişerek gelişmiştir. 12. yy'dan 16. yy'a kadar sanat din otoritesi altında halka karşı bir araç olarak kullanılmıştır. Kiliselerde İncil ve Tevrat'tan konular işlenerek dini inanca ağırlık verilmiştir. 1789 Fransız İhtilali sonrası birey merkezli ve sorgulayan düşünce monarşi meşruiyete karşı demokratik meşruluğu savunmuştur.

Aklın ön plana çıkması ile Batıda yaşanan gelişmeler fikir farklılıkları, sorgulayan birey, ifade özgürlüğü gibi kavramlar hemen benimsenmiştir. Fakat fikri ilerleme ile yapısal unsurlardaki değişimler her zaman aynı hızda gerçekleşmemektedir. Bu açıdan rasyonalist ve mevcut sistemi sorgulayıcı tavır, toplumsal ve siyasal yapıların dirençlerini kırmak ve yapısal değişimleri gerçekleştirmek üzere çoğu zaman farklı yöntem ve teknikler bulmak zorunda kalmıştır. Bu bakımdan özellikle sanat alanı son derece zengin ve farklı yollar sunmaktadır. Geleneksel protesto biçimlerinin yasaklandığı bir sistem içerisinde -en azından ekonomik ve siyasal- gücü elinde bulundurmayanların kendilerini ifade etme alanı henüz yasaklanmamış veya kısmi olarak izin verilen faaliyetler olacaktır (Dela Porta, 2020: 231). Bu noktada özellikle sanatsal faaliyet alanlarının son derece etkin bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Batı Avrupa'da ve ülkemizde bu durumun örneklerini görmek mümkündür.

Siyasal sistemlerin otoriter biçimlere dönüştüğü dönemlerde devlet gücü ve bu gücün kullanımı çeşitli biçimlerde meşrulaştırılmaktadır. Otoriter yönetim dönemlerinde devlet teşekkülü toplumsal hayatın her alanını kapsayacak düzeyde genişlemekte ve iktidarı elinde bulunduranlar, insani evrenin esaslarının tümü hakkında bilgi sahibi tek otorite konumuna yükseltilmektedir. Oluşturulan algı uygulanan politikaların meşruluğunun zeminini hazırlamaktadır. Fakat bazı insanlar içinde buldukları çelişkili durumun farkında olurlar (Adorno, 2011: 126-128). Bu durum sistem üzerinde belli ölçüde bir baskı oluşturur. Otoriter bir sistem eleştiriye ve yargılanmayı kabul etmez ancak meşruluğunu yitirmemek ya da zayıflatmamak amacıyla belli koşullar dahilinde birtakım fırsatlar verebilir. Bu fırsatı güçlü bir araç olan sanat ile değerlendiren halk kesimleri kendini ifade etmekte görsel, işitsel, hikâyeleştirme olanaklarından yararlanarak her kesime sesini duyurabilme, eleştirme fırsatını güçlü bir şekilde kullanabilir. Sanatın bu gücünü fark eden otoriter yönetimler bu alanda da yine kısıtlamalara gidebilir ve dahası bu alanı kendi lehine kullanarak halkı yanına çekmede propaganda aracı olarak sanatı kullanabilir.

1. KAVRAMSAL BAĞLAMDA OTORİTE VE GÖRÜNÜMLERİ

Güç temelli bir kavram olan otorite, bir grup veya zümre üzerinde kullanılma potansiyeline sahip etkiyi ifade etmektedir. Bu potansiyel otoriteyi fiziksel zorlama olmaksızın bir uygulamaya,

itaat eden şahıs ya da topluluğun, rıza gösterme hali olarak tarif edebilmeyi mümkün kılmaktadır. Mendel otoriteyi emir verme ile rıza gösterme ilişkisi içerisinde ele almaktadır. Ona göre rıza gösterme otoritenin halk tarafından benimsenmesine sebebiyet verecektir (2005: 23). Elbette rıza gösterme eylemi zor kullanma veya inandırma yoluna gidilerek kazanılabilir. Otorite, kimi zaman bir kurtarıcı olarak seçilen liderde vücut bulur, kimi zaman inanç olgusundan ötürü bir kiliseye itaati doğurur. Psikolojik baskı gücünü elinde bulunduran kilise ile fiziki gücü elinde bulunduran hükümdar itaat ettirme yolunda aynı sonuca varacaktır. Mühim olan istintak etmeden yani sorgulamadan rıza gösteren bireyler topluluğu ile bir arada bulunma durumudur. Mendel'e göre; otorite emir verme ve rıza gösterme ilişkisinin yanında, bu hakkı elinde bulundurma ve bir konuda uzman olmayı gerektirir. Bir iktidarın organları da otoritenin devamlılığını sağlayan birimlerdir. Tabi kamu otoritesi de iktisabın yani edimin mecburi koşulu olan gücüdür. Zorlamasız güvence veren rıza gören otorite davetkar bir itaat doğurma potansiyeline sahip olacaktır (Mendel, 2005: 24,25).

Yönetme gücünü elinde bulunduran kişi; gerek, karizması gerek bilgi ve tecrübesi ile gerekse kendisine duyulan saygı ve güven ile itaat ettirebilen gücü elinde bulundurması “otorite” kavramını yaratacaktır. Otoritenin tüm biçimleri bazı ortak özelliğe sahiptir. Bunlardan en önemlisi hepsinin tepki yaratmayan bir uygulamaya olanak tanınmasıdır. Çünkü karşı eylemde bulunabilecek olanlar bilinçli ve iradi olarak bundan kaçınırlar. Bu reddin nedenine her farklı cevaba otoritenin özel bir tipi karşılık düşmektedir. Baba çocuk ilişkisini incelediğimizde çocuğun babasının söylediği her şeyi doğru ya da itiraz edilemez, yasaklananın yasak olarak kabul ettiği bir durum ile karşılaşılır.

Skolastik kurama göre her otorite tanrısal öze sahip olduğundan tanrının mutlak otoritesini incelenmek gerekecektir. Tanrı insan için “Efendi” ve “Rab”dır. Efendinin otoritesi o halde global tanrısal otoritenin tamamlayıcı bir unsurudur. Tanrı ayrıca yazgılarını önceden bilerek halkını yöneten reistir. Öyleyse reisin otoritesi unsurunda tanrısal otorite işin içine girer öte yandan tanrısal adalet birinci dereceden önemli dinsel kategoridir. Bu kuram tanrısal otoritenin tamamını baba otoritesi olarak görür (Kojeve; 2007: 23-31). Otorite ya Efendi ya Reis ya Baba ya da saf otoritedir. Tanrısal otorite ise doğal olarak işin içine girecektir. Dolayısıyla var olan bir kavram yeniden yaratılmaz sadece dayanakları değişir. Bu tipler aralarında birleşmekte ancak birinin ya da birden fazlasının baskınlığına göre ayırt edilebilir. Efendinin; öngörülebilirliği, adaleti ve hakkaniyeti, tanrısal öze sahip oluşu ve de kölenin bilinçli ve iradi reddi bizi baba figürüne götürecektir. Tanrısal adalet birinci derece önemli dinsel kategoridir. Çünkü tanrı adaletin ve hakkaniyetin en yüce cisimleşmesi olarak insanın en üst yargıcı olarak tasarlanmıştır. Böylece tanrısal otorite yargıcın otoritesi unsurunu da içinde barındırır (Kojeve, 2007: 32-33). Bütün dinlerde tanrı mutlak güce ve bu gücü kullanma yetkisi bağlamında mutlak otoriteye sahip bir varlık olarak konumlandırılmıştır.

Hıristiyanlıkta ruhban sınıfı veya diğer dinlerde farklı isimlerle anılan din adamları ya da dinsel zümreler, tanrısal otoritenin yansımaları temsil ederler. Bu açıdan bir imam, bir rahip, bir haham kendi dini cemaati ya da o dine inananlar üzerinde bir etkiye sahiptir. Bu etki iki taraf arasında eşitsizlik durumunu da ortaya çıkartır. Bu durum çoğu zaman etki etme gücüne sahip olanlar tarafından siyasi, iktisadi ve sosyal alanlarda istismar etme biçiminde kullanılabilir. İnanılan dinin bu duruma ne kadar müsaade ettiği değil, yorumlanan din anlayışının, din adına hüküm verme yetkisine sahip oldukları düşünülen kişilere nasıl bir otorite ve güç bahsettiği önemlidir. Bu güç ve otorite o denli etkili olmaktadır ki, tarihsel süreç içerisinde din adına, din adamlarının vermiş

oldukları hükümler neticesinde Engizisyon mahkemeleri kurulmuş, din savaşları çıkmış, ülkeler işgal edilmiş ve insanlar katledilmiştir. Bu olaylara karışan insanların çoğu da bunu inanan biri olarak din adına yaptığını düşünmüştür (Arslan, 2009: 26). İman temelli olarak ortaya çıkan dinsel otoritenin insanlar üzerindeki yaptırım gücü, iman edilen dinin insanlar üzerindeki etkisi dolayısıyla iman seviyesine bağlıdır. Diğer taraftan dinin yapısal özelliği olan sorgulanamazlık ilkesi dinsel kaynaklı otoritenin gücünü ve kullanım alanını da arttırmaktadır.

1.1. Otoritenin Meşruluğu Problemi

Meşruiyet kavramı üzerine yapılan eleştiriler genellikle Weberyen anlayış çevresinde şekillenmektedir. Meşruluğunu kabul ettirmek isteyen kişi ya da örgüt birtakım özellikleri barındırmalıdır. Bunlardan biri, bilgi ve tecrübeden doğan her şeyin kahin ve kabile şefi gibi kişiler tarafından bilindiği, duyulabileceği korkusu ile kabul edilen meşruiyettir. Bir diğeri ise güven ve karizmatik lider özelliği taşıyan kişilere duyulan saygıdan kaynaklanan meşruiyettir (Sennet, 2014: 11).

İktidar toplumu ilgilendiren konuların neredeyse tamamı üzerinde geniş yetkiye sahiptir. Otoritenin bunun zorunlu mantıksal uzantısı, tarihsel uğrak açısından çok farklı, coğrafya ve iktisat açısından çok uzak toplumlarda güçlü benzerliklerin olabileceği bunların basit çıkışmalarda olmayıp yürürlükteki toplumsal otoritenin içeriğini ilgilendirebileceğidir. Nazizmin savunduğu kolektif değerler ile ilkel bir kabilenin işleyişine hükmeden değerler çok güçlü ortak noktalar gösterebilir. Dolayısıyla iktidar kavramı doğal olarak güç olgusuna dayanacaktır (Mendel, 2005: 71-89). Bu bağlamda siyasi alanda ortaya çıkan siyasi iktidar bir otorite kuramından başka bir şey değildir. Dolayısıyla siyasi iktidar otorite kuramının devlete uygulanışıdır. Devlet var olabilmek için gerçek bir dayanağa ihtiyaç duyan ideal bir kendinden varoluş olarak bu açıdan değerlendirilebilir.

Weber gücün verdiği saygınlık üzerinden siyasal yapıların meşruluğunu analiz etmektedir. Ona göre güç en temel saygınlık belirteçidir. Gücün kaynağı siyasal olabilir, ekonomik olabilir, toplumsal statüler olabilir. Fakat kaynağı her ne olursa olsun güç, eylemi meşrulaştırmaktadır (Weber, 1996: 240-242). Diğer taraftan gücün kaynağına hakkında ifade edilen faktörlerin birbiri ile ilişkili olduğunu da belirten Weber güç kullanımının çeşitli araçlarla vasıtasıyla meşrulaştırıldığına da işaret etmektedir. İfade edilen araçlar değerler boyutunda olabileceği gibi rasyonel boyutta ya da kanuni açıdan birtakım düzenlemeler boyutunda da olabilir.

Weber'e göre, sosyal eylem kaynağı olarak güç, aktörlerin, gerektiğinde ve istendiğinde başvurabilecekleri bir irade kullanımı potansiyelidir. Otorite rıza gösterilmek, saygı duyulmak isterken güç zorbalıkla kabul edilmek ve bireyler üzerinde varlığını göstermek ister. Weber'in otoritesi meşruiyet zemininde geleneksel, yasal ve karizmatik olarak işlenir. Güç kavramı ise askeri, siyasi, bireysel güç gibi alanlarda değerlendirilmekte ve zorlayıcı, yasal ve karizmatik güç çeşitleri ile şekillenmektedir. Zorlayıcı güç, fiziki zorlama araçlarının kullanılması ya da kullanılma tehdidi altında uygulanan zorlayıcı güç şeklinde tanımlanır. Yasal güç ise yöneticiye kanunla verilmiş yönetme gücüdür (Şahin, 1999: 9-10). Dolayısıyla otorite meşruiyet zemininde ele alınmakta ve gücün meşruiyet temelinde temsil makamını refere etmektedir. Weber burada otoriteyi hukuksal düzenlemeler ile verilmiş güç kullanma yetkisi bağlamında ele almaktadır.

Otoritenin meşruluğu problemi elbette farklı açılardan ele alınması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş toplumlarda Weber rasyonelleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni yapılarda otorite ve meşruiyet problemini ele almıştır. Diğer taraftan siyaset bilimi kuramlarında farklı boyutları ile değerlendirilen bir konu olarak güç kullanımının meşruiyeti problemi üzerinde çalışmalar her dönemdeki siyasal yapılar bağlamında tartışılmaktadır. Fakat bizim burada üzerinde durduğumuz temel husus, siyasal sistemin otoriter bir renk aldığı dönemlerde bir takım halk zümrelerinin kendi istek ve eleştirilerini ifade etme yolları veya biçimleridir. Bu açıdan öncelikle otorite karşıtı toplumsal hareketlerin doğasının ana hatlarıyla ortaya konulması gerekmektedir.

2. OTORİTEYE KARŞI ÇIKMA YOLLARI

Büyük imparatorlukların yıkılması, yeni uygarlıkların ortaya çıkışı, devrimler, ihtilaller ilk bakışta birtakım istilalar veya politik dönüşümlerin bir ürünü gibi görünebilir. Fakat burada göz ardı edilen önemli bir husus vardır. Bu, tarih boyunca tanıklık edilen tüm dönüşümlerde insanların mevcut durum hakkındaki düşüncelerinin değişmesidir. İnsanların mevcut durum hakkındaki düşüncelerinin değişmesi yeni istek ve taleplerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Yeni istek ve talepleri karşılama konusunda otoritelerin yetersizliği veya direnç göstermesi kitleleri değişik yollardan harekete geçmeye sevk etmektedir (Le Bon, 2019: 15-18). Bu açıdan yeni arzu ve isteklerle motive olmuş kitleler önlerine çıkan engelleri aşmak için çok farklı yollar yöntemler bulma konusunda oldukça yaratıcı bir tutum sergileyebilmektedirler.

Diğer taraftan bir toplumun veya bir toplum içinde farklı grupların yada bireylerin otoriteye karşı kendi düşüncelerini ortaya çıkarmalarının en elverişli zamanı tüm ifade ve hareket kanallarının kapatılmış olduğu zamandır (Hoffer, 1995: 88). Bireyler ve gruplar üzerinde otoritenin baskısı arttıkça birey ve grupların duymuş oldukları rahatsızlık düzeyi de artmakta ve yaşanan sıkıntıların, buhranların bertaraf edilmesi adına yeni düşünceler ve yöntemlerin üretilmesi faaliyeti hız kazanmaktadır. Bireyler içinde yaşadıkları sorunların nedeni olarak gördükleri sistemi değiştirme gücüne sahip olmasalar bile en azından rahatsızlıklarını ifade etmek isteyecekler ve bunun içinde farklı yollar, yöntemler deneyeceklerdir.

Sistem karşıtı reflekslerin yapısı, türü yaşanan rahatsızlık düzeyi ile alakalı olmakla birlikte bir o kadar da sistemin yapısı ile alakalıdır (Dela Porta, 2020: 51-59). Bireyler ya da gruplar belli düzeyde baskıları veya güçlükleri tolere edebilir. Fakat baskılar veya güçlüklerin seviyesinin artışı birey ve toplumların tolerans seviyesini aştığında bireyler karşı çıkmamanın yollarını aramaya başlayabilirler. Bu arayışlar mevcut sistemin yapısal özellikleri çerçevesinde biçimlenir. Bu açıdan en basit isteklerin en ağır bir biçimde cezalandırıldığı bir yönetim sisteminde bireyleri veya grupların tepkilerinin protesto gösterileri yapmak veya gazete demeçleri vermek biçiminde olması beklenemez. Bu tip siyasal yapılarda gizli teşkilatlanmalar veya dolaylı, imalı yöntemler kullanılarak sistem karşıtı refleksler harekete geçirilebilir. Diğer taraftan kısmı anlamda demokratik yapılarda yasalarca verilmiş hakları kullanarak bireyler veya kitleler protesto eylemleri gerçekleştirebilir.

Farklı tür ve yöntemleri olsa da protestolar siyasal iktidarların politika ve eylemlerini eleştirmek adına bedenlerin, sembollerin, kimliklerin, bir takım pratik ve söylemlerin kullanıldığı mücadele alanları olarak nitelendirilebilir (Dela Porta, 2020: 231). İfade edilen nitelendirme biçimi birçok bireyin fiili olarak müdahil olduğu bir refleksi ima etmektedir. Diğer taraftan protesto aynı

zamanda bir eleştiri veya karşı çıkış biçimi olarak kitlesel olduğu gibi bireysel de olabilir. Bu açıdan kitlesel protestoların görünümü ile bireysel protestoların görünümü bazı durumlarda farklılık arz edebilir. Bu açıdan bir işçinin işini yavaşlatması veya bir şairin yazdığı dizelerde imalı ifadeler kullanması bireysel karşı çıkış görünümleri olarak değerlendirilebilir.

Otoriter sistemlere karşı çıkış biçimleri, yöntemleri yaşanan çağa bağlı olarak da değişebilmektedir. Her dönemde insanlar farklı toplumlardan olsalar da benzer karşı çıkış yöntemlerini kullanabilirler. Bu açıdan dünyada yaşanan köklü sistem değişimlerinde izlenen yöntemlerin her çağda birbirine benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu açıdan bazı dönemlerde geniş halk kitleleri harekete geçirilerek otoriter sistemlere karşı çıkarken bazı dönemlerde daha ılımlı yöntemlerin kullanımı söz konusu olabilmektedir (Skocpol, 2004: 61-64). Özellikle 18. ve 19. Yüzyıllarda Batı Avrupa’da sıklıkla rastlanan otorite ve devlet gücünü simgeleyen unsurlara saldırılar, şiddet içeren yaygın eylem tarzları olarak karşımıza çıkmaktadır (Tilly, 2009: 79). Şiddet içeren karşı çıkışlar doğal bir sonuç olarak şiddet içeren dirençlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu açıdan örneğin, Avrupa’daki işçi ayaklanmaları ve bazı kentlerin istilası merkezi devletlerin ordularını kullanmak suretiyle kanlı bir biçimde bastırılmasıyla sonuçlanmıştır.

Şiddet içeren otoriteye karşı çıkma yöntemleri olduğu gibi ılımlı karşı çıkma yöntemleri de bulunmaktadır. Bu açıdan ilk çağlarda müziğin ve tiyatronun birtakım arzuların ve karşı çıkışların bir ifadesi (Nietzsche, 2010: 98-99) olarak kullanımı sistem ve dayatılan değerlere ılımlı bir karşı çıkış örneği olarak gösterilebilir. Yine İngiliz baskısına karşı Gandhi’nin başlatmış olduğu sivil itaatsiz eylem tarzı (Nişancı, 2003: 182) ve bu eylem tarzının yaygınlaşması şiddet içermeyen ılımlı bir karşı çıkış örneği olarak değerlendirilebilir.

3. OTORİTEYE KARŞI ÇIKIŞ ARACI OLARAK SANATIN KULLANIMI

Otoriteye karşı çıkış biçimini belirleyen farklı etkenlerin var olduğunu göz önünde bulundurmak suretiyle sanatın otoriter sistemlerde bir propaganda ve eleştiri aracı olma fonksiyonunun incelenmesi ve bu fonksiyonun ortaya konulması siyaset ve toplum bilimi açısından önem arz etmektedir.

Öncelikle her çağda ve her toplumda sanatın ve sanatçının toplumsal alanda ve siyasi konularda önemli etkileri ve rolünün olduğu göz önünde tutulmalıdır. Çünkü sanatçı içinde yaşadığı toplumun kolektif ruhunu, arzularını, ihtiyaçlarını ve problemlerini ürettiği eserlere bir biçimde yansıtmaktadır. İlkçağların aristokratik, monarşik, otoriter rejimlerinden Yeniçağın demokratik, totaliter, faşist rejimlerine kadar sanat, toplumun duygularının, arzu ve isteklerinin üstü örtülü biri biçimde ifade şekli olmuştur. Bu bağlamda “fikirsiz sanat yaşamaz” (Plehanov, 1974: 21) sözü sanatın insana ait birtakım meselelerin farklı biçimlerde somutlaştırılması açısından değerlendirilebilir. Sanat eserlerinde her zaman bir tema, mesaj bulunmaktadır. Çoğu zaman bu tema, anlam ya da mesaj o toplumun, çağın temel problemleri ile ilgili olmuştur. Rönesans ile birlikte dini baskıdan kurtulma biçiminde sanat eserlerine yansıyan içsel anlamlar yine zamanın konjonktürüne göre farklılık göstermiştir. Elbette unutulmaması gereken bir hususta sanatın sadece toplumsal kaygılarla oluşan bir üretim olmadığıdır. Sanat gerek toplumsal gerekse bireysel düzeyde üretilere sahip bir alandır. Bu açıdan sanat bireysel, toplumsal ve evrensel boyutlar sergileyebilir. Fakat bizim temel odağımız elbette siyasi eleştiri boyutudur.

Siyasal ideolojilerin ideolojik aygıtları incelendiğinde sanatın sadece muhalif bir araç olarak kullanılmadığı görülmektedir. Sanat mevcut ideolojilerin meşrulaştırılması, sempatik hale getirilmesi amacıyla da kullanılmıştır. Hatta bazı ideolojilerde bazı sanat alanları o ideolojinin simgesi sembolü haline getirilmiştir. Fakat dikte edici, baskıcı siyasal tavırlar her zaman toplumsal direnç grupları ile karşı karşıya kalmaktadır. Sanatında böyle bir hal alması o sanat eserlerine veya sanat türüne karşı toplumsal bir direncin oluşmasına yol açacaktır. Bu açıdan sanatın etkisi toplumsal bağlamda kabulüne bağlıdır. Sanatın muhalif olmasından doğal bir durum yoktur. Çünkü sanat içinde bulunduğu toplumun bütün yaşanmışlıklarını ruh halinin bir karışımı sonucu ortaya çıkarmaktadır. Örneğin 1766'da Jean Jacques Durameau yaşadığı kent olan Roma'da sanayileşmenin ortaya çıkardığı problemleri 'La Salpêtrière' adlı resim çalışması ile eleştirel bir biçimde ortaya koymuştur (Berksoy, 1998: 25). Bu çalışma mevcut durumun bir eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eleştiri yeni ortaya çıkmakta olan sanayi toplum tipinin ve bu toplum tipi üzerine inşa edilecek olan siyasal sistemin ilk eleştirilerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Sanayi Devrimi akabinde Fransız İhtilali ile artan işgücü ve düşünen bireyin politika ile ilgilenmesi; beraberinde gelişen karikatür sanatında siyasi mevzuların dahil edildiği hatta önemle üzerinde durduğu bir sanat anlayışı getirmiştir. Karikatür sanatı halkın fikrini beyanına ayna görevi görmüştür. Karikatür sanatı vasıtasıyla hiciv-in resmedilmesi ile toplumsal eleştiriler sanatçılar tarafından farklı bir ifade yolu bulmuştur. 18. yy da İngiliz borsasının ciddi para kaybı nedeniyle 1720 yılı Güney Denizi Balonu olarak bilinen kargaşa ile karikatürist tasvirler artmıştır. 19. yy karikatüristlerinden Thomas Nast birçok siyasi karikatür tasviriyle bilinmektedir. Sanatın etkili bir biçimde kullanıldığı Fransız devriminde devrim liderlerinin portrelerinin yayılması bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Yine Francisco de Goya'nın iktidar politikalarının eleştirisi niteliğinde birçok eseri etki yaratmıştır. Almanya'da 1930'ların başında 150 civarında işçi tiyatrosu grubu ortaya çıkmıştır. Bu grupların bir kısmı Woodville ve müzikhol yöntemlerini kullanarak, bazıları akrobasi şarkılar ve caz müziğini birleştirmiş ve böylece provokatif gösteriler sergilemişlerdir. Bu gruplar gezici oyuncu toplulukları biçiminde ülkenin farklı kentlerinde gösteriler yapmışlardır. Yine İspanya'da iç savaş nedeniyle Franco'nun emriyle Bask kasabasının bombalanması sonucu halkın tepkisi ve acısını yansıtan bir çalışma olan Pablo Picasso'nun Guernica adlı eseri resim sanatıyla politik eleştiriye önemli bir örnek olarak ifade edilmektedir.

Siyaset ve sanat ilişkisi çerçevesinde ele alınabilecek bir başka husus ise I. Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan 'Propaganda Sanatı'dır. Propagandayı etkili bir biçimde kullanarak hedef konular hakkında kitleyi inandırma harekete geçirme bağlamında propaganda sanatının kullanımı etkili sonuçlar vermiştir. Bu açıdan I. Dünya Savaşında savaşın haklılığı ya da asker ölümünün artması nedeniyle orduya davet, savaş hakkında gelişmeleri takip amaçlarıyla gazete, afiş ve de sinema filmleri ile sanatın bütün uyarıcı etkilerinden faydalanılmıştır. Sanat burada tinsel bir çaba olarak gerek sınırlamak gerek teşvik etmek anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımın halk üzerindeki etkisi gözle görülür derecede olmuştur.

İlk dünya savaşı sonuçlarından ciddi biçimde etkilenen Avrupa ülkelerinin çoğu faşist bir ideoloji benimseyen diktatörlerin yönetimine girmiştir. Baskı ve bunalım içinde olan halkın ruh hali sanatçılar tarafından sistem eleştirisi niteliğinde sanat eserlerine yansıtılmıştır. Bu sanatsal üretim özellikle Fransa ve Almanya da açık bir şekilde görülmektedir. Sinemada savaş, propaganda yahut topluma coşkunluk veren filmler üretilmeye başlanmıştır. İkinci dünya savaşı öncesi ve süresince

Nazi Almanya'sının propagandasını yıkmak için film yapımcısı Goebbels yüksek bütçeler ile filmler yaparken Tarkovsky, propaganda yapmak için "İvan'ın Çocukluğu"nu çekmiştir. II. Dünya savaşında propaganda amaçlı asker eğitiminde Almanya'da filmler izletilmiştir. Yine II. Dünya savaşı sonrası "İtalyan yeni gerçekçi sineması" halkın yaşadığı savaş acılarını anlatma gayesiyle kurulmuştur. Rus sinemasında sol kanat yönetmenlerden Sergei M. Eisenstein 1924 yılında yaptığı "Grev" (stachka) filmi ile Rusya'da grev yapan işçilerin çektiği sıkıntıları askerlerin nasıl insan kıyımını yaptığını göstererek iktidarın gücünü kısıtlanması gerektiğini vurgulamıştır. Yine 27 Haziran 1905 tarihindeki ayaklanmayı konu alan "Potemkin Zırhlısı"nda çarlık Rusya ve gemi mürettebatı arasındaki gerilim ve bunun neticesinde subayların baskılarının dayanılmaz bir noktaya gelmesi ve çıkan isyanı anlatmaktadır (Minarlı ve Yılmaz, 2019: 41). İfade edilen örnekler sanat alanlarının siyasal eleştiri olarak kullanımı noktasında daha da derinleştirilebilir. Otoriter yönetim dönemleri sanatsal alanların sistem eleştirisi bağlamında çok önemli roller oynayabileceği açıktır.

Otoriter rejimler ve yönetim biçimleri genel olarak tarihsel bağlamda aristokrasi, despotizm, monarşi ve tiranlık gibi sistemlerden gelmektedir. Otoriter rejimlerin pek çoğunda muhalefete sınırlı ölçüde de olsa kendilerine meşruluk dayanağı sağlamak için müsamaha gösterilir. Fakat rejimin sıkı yönetim tarzına gelen güçlü eleştiriler hatta isyanlar daha katı kuralları ile muhalefet türlerini engellemelerine yol açacaktır. Otoriter rejim denetleyebileceği bir muhalefete izin verme eğilimine sahiptir. Otoriter rejim kapsamına giren totaliter rejimlerde ise çoğu zaman sınırlı da olsa bir muhalefete izin verilmeyebilir. Bu tür rejimlerde halkın fikri, kalbi tüm duygu ve düşünceleri üzerinde bir hakimiyet söz konusudur. Totaliter rejimlerde toplumun faydası için zorbalık kullanılması gereken bir yöntemdir ve bu zorbalık otoriter rejimdeki gibi sadece karşı çıkana değil toplumun tamamına karşı kullanılır (Aleskerov, 2007:73). Ordu müdahalelerinden ve ordunun içinden olan bir şefin olduğu otoriter rejimlerin daha kuvvetli ve etkili bir devlet politikası izlediği görülmektedir. Nitekim bu rejimlerde yönetici liderin ideolojisi yansıtılacaktır. Petain, Franco, Peron, Nasır, Odria, Medici, Cardenas isimlerinin akla getirdiği gibi askeri otoriter rejimler kategorisi çok sayıdadır ve otoriter rejim birbirinden çok farklı alanları içine alacaktır. Toplumu yönlendirecek yöneticinin seçilmesi ya da kendiliğinden kabul edilen; gücü, karizması, hitabı gereği ortaya çıkacak liderin gücünü simgeleyen tahtı, malikanesi, kıyafet ve aksesuarları da estetiğe giden bir yolculuktur (Plehanov, 1974: 33).

Görsel ifade ya da anlatım biçimleri evrensel bir iletişim şekli olarak aktarılmak isteneni daha kolay ve zihinde kalıcı hale getirmektedir. Sanatçının sahip olduğu duygular yaşadığı dönemlerle paralellik gösterir. Bu sağlam duygular onu derin bir uykunun etkisinden kurtularak gerçeği ve adaleti görmesini sağlayacaktır. Düşüncesinin olgunlaştığını fark eden sanatçı verimlilik ve hizmet ışığını yakalayarak topluma yararlı olmaya çalışacaktır. Daha önce okunmayan, görülmeyen bilinmeyen gerçeklerin açık ifadelerle ortaya konulması ve toplumun duygularına sunulması gerçek sanatı yakalayabilme uğraşı olarak nitelenebilir. Öyle ki sanatçının içinde bulunduğu sıkıntılı dönem üretkenliğe ve verimliliğe dönüşmüş olacaktır (Tolstoy, 2004: 64-67). Toplumun bir parçası olan ve onun içinden gelen sanatçının üreteceği sanat eseri; toplumun içinde bulunduğu kültürü, sosyo-ekonomik koşulları, sınıf ilişkileri ve çatışmaları, dini, dolayısıyla da siyasi hayatı barındırmak durumundadır. Bütün bu unsurların sanatçının kişisel karakteriyle birleşmesi sonucu sanat eseri ortaya çıkacaktır. Sanatçının ortaya çıkardığı sanat eserine içinde bulunduğu toplumun ekonomik ve siyasal problemleri bir şekilde yansıyabilmektedir. Dolayısıyla sanatçı ile toplum arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır.

SONUÇ

Otorite, bir güç biçimi olarak iktidarın imkanlarının kullanılmasıyla belli bir kişi veya zümre tarafından sergilenen bir olgudur. İktidar gücünü elinde bulunduran kişi veya zümre bu gücü elinde tutmak veya devam ettirmek adına hakimiyet kurduğu topluluk üzerine baskı yapabilmektedir. Bu baskılar belli bir aşamaya geldiğinde vatandaşların hayatına olumsuz yönde etki etmeye başlayabilir. Birtakım hak ve özgürlüklerinden mahrum duruma gelen insanlar bu durumun düzeltilmesinin yolunu sistem değişikliğinde görmeye başlayabilirler. Fakat güçlü durumunu sürdürmek isteyen yöneticiler halkın taleplerini iletecekleri kanalları kapatma yoluna gidebilir, muhalif düşünceleri şiddet dolu yöntemlerle bastırmaya çalışabilirler. Bu durumda bazı insanlar bu düşüncelerini ifade etmek için farklı yollar kanallar bulmaya çalışırlar. Çünkü bireylerin içinde özellikle özgürlük duygusu ruhi bir aşkınlıkla dışa taşma eğilimindedir ve bu çoğu zaman durdurulamaz, engellenemez bir süreçtir.

Siyasal sistemler değiştikçe siyasal bağlamda muhalefet biçimleri de değişmektedir. İlk çağlardan günümüze bu değişim net bir biçimde gözlemlenmektedir. Her dönemde siyasal sistemlerde otoriterleşme eğilimlerine rastlanabilmektedir. İlkçağ siyasal yapılarına bakıldığında aristokrasinin başat bir yönetim biçimi olduğu görülürken Ortaçağlarda din egemen yapılar ve monarşiler söz konusu olmuştur. Bu sistemlerde halkın tebaa olarak görülmesi ve siyasal karar alma süreçlerine dahil edilmemesi onların isteklerinin çoğu zaman göz ardı edilmesi durumu halkın farklı biçimlerde isteklerini dile getirme biçimlerini ortaya çıkartmıştır. Yine modernliğin bir sonucu olarak düşünebileceğimiz faşist, totaliter, sosyalist ve kontrolcü demokrasilerde de halkın arzularını dile getirme yolları siyasal iradeler tarafından kapatılmaya çalışılmış ve her dönemde sanat, alternatif bir muhalefet alanı olarak karşımıza çıkmıştır.

Sanat mahiyeti itibariyle duygusal ve kültürel düzeylerde karşılığı söz konusu olan bir alandır. Sanat alanı içeriği itibariyle toplumsal bağlamda karşılık bulabilmektedir. Sanatın bu özelliği veya gücü siyasal muhalefette etkili bir biçimde kullanılması sonucunu doğurmuştur. Yine sanat eserlerinin bir diğer özelliği görünenin ötesinde, derinlerde çok farklı anlamları kendi içinde barındırabilmesidir. Bu özellikte siyasal baskı dönemlerinde siyasal eleştiri yapmanın alternatif bir yolu olarak sanatı ön plana çıkarmaktadır. Netice itibariyle sanat otoriter yönetim dönemlerinde eleştiri kanalları kapatıldığında mualif görüşlerin ifadesi açısından son derece etkili bir araç olarak kullanılabilir. Sanat gerek görsel tarafları ile gerek sözel tarafları ile insanlara birtakım olguları farklı açılardan gösterebilme, duyurabilme niteliğine sahip bir alan otoriter siyasete muhalefette üzerinde önemle durulması gereken bir husustur

KAYNAKÇA

- Adorno, T., (2011), Otoriteryan Kişilik Üstüne, Çev.: Doğan Şahiner, Ankara: Say Yayınları.
- Aleskerov, A., (2007), Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişimleri, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Arslan, S., (2009), Yönetim Faaliyetlerini Harekete Geçiren Güç Olarak Otorite Kavramı, Ortaya Çıkan Sorunlar, Çözüm Önerileri ve Çorum ilinde Faaliyet Gösteren İş Örgütlerinde Bir Araştırma, Denizli, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı

- Berksoy, F., (1996), Çağımız Batı ve Türk Resminde Toplumsal Gerçekçilik, Sanat Çevresi Dergisi, Şubat, s. 208.
- Della Porta, D., Diani, M., (2012), Toplumsal Hareketler, Çev.: Pelin Çakır ve Ceren Gülbudak, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hoffer, E., (1995), Kesin İnançlılar, Çev.: Erkil Günür, İstanbul: İm Yayın Tasarım.
- Kojeve, A., (2007). Otorite Kavramı, Çev.: Murat Erşen, İstanbul, Bağlam Yayıncılık
- Le Bon, G., (2019), Kitleler Psikolojisi, Çev.: Elif Kanur, Ankara: Say Yayınları.
- Mendel G., (2005) Bir Otorite Tarihi: Süreklilikler ve Değişiklikler, Çev.: Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mınarlı, M. A., Yılmaz, B. (2015), Asya Politik Sineması Üzerine Notlar, İnsan İle İnsan Dergisi, 2(3). 37-50, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanveinsan/issue/26609/279986>
- Nietzsche, F., (2010), Tragedyanın Doğuşu, Çev.: Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nişancı, Ş., (2003), Sivil İtaatsizlik, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Plehanov, V.G., Freville, J., (1974), Sosyalist Gözle Sanat ve Toplum Çev.: Asım Bezirci, İstanbul, May Yayınları.
- Sennet, R., (2014), Otorite, Çev.: Kamil Duran. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Skocpol, T., (2004), Devletler ve Toplumsal Devrimler, Çev.: Erdem Türközü, Ankara: İmge Kitabevi.
- Şahin, H., (1999), Liderlik - Yöneticilik Ayrımı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Tilly, C., (2009), Kolektif Şiddet Siyaseti, Çev.: Seda Özel, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Tolstoy, (2004), Sanat Nedir, Çev.: A. Baran Dural, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Weber, M., (1996), Sosyoloji Yazıları, Çev.: Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.